

RUMELİLİ DİVAN ŞAİRLERİNDE “AKIL, SABIR, KADER VE İRADE” KAVRAMLARI

Duygu DALBUDAK HÜNERLİ¹

Özet

‘İslâm düşünce tarihinde kader ve irade tartışmaları büyük bir yer tutar.’ Bu doğrultuda “kader ve irade” kavramları, ilham kaynağını büyük oranda dinî çerçeveden alan klâsik Türk şiirinin de vazgeçilmez temalarından olmuştur. Klâsik Türk şiirinin kader anlayışına göre; “dünya ve içindeki her şey ilahi takdir tarafından ezelde programlanmıştır. Doğum, ölüm, hastalık, sağlık, mal ve mülk hep bu kabildendir. İnsanın kaderini değiştirme çabası beyhude bir gayrettir (Okuyucu, 2012:283).” Kader ve iradenin söz konusu olduğu yerde sabır ve akıl kavramlarını da ele almak uygun olacaktır. Zira bu kavramlar birbirleriyle bağlantılıdır. Geniş bir kültür coğrafyasına sahip olan Osmanlı Devleti’nin dört bir yanında yetişen divan şairleri, bu kavramlara kayıtsız kalmamışlar ve şiirlerinde çeşitli vesilelerle “akıl, sabır, kader, irade” kavramlarına yer vermişlerdir. Bu noktada Rumelili divan şairlerinin de aynı duygu ve düşüncelerle hareket ettikleri görülmektedir. Biz de bu tebliğde Rumelili divan şairlerinin şiir dünyalarından “akıl, sabır, kader ve irade” anlayışlarını göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Rumelili Divan Şairleri, akıl, sabır, kader, irade.

“MIND, PATIENCE, DESTINY, WILL” CONCEPTS IN RUMELIAN OTTOMAN POETS

Abstract

‘In the history of Islamic thought, discussions on destiny and will have an important place.’ Accordingly “destiny and will” concepts have been one of the themes indispensable for classical Turkish poetry which is greatly inspired by religious environment. From the point of classical Turkish poetry; “the world and everything on it have been programmed by providence from time immemorial. Birth, death, health, properties are all possible due to this reason. Man’s struggle to change his destiny is in vain (Okuyucu, 2012:283).” It will be meaningful to consider patience and mind besides faith and will, as they are interrelated. Ottoman poets who were raised in different parts of Ottoman Empire which had a wide geographical of culture were not indifferent to these concepts and have mentioned the concepts “mind, patience, destiny, will” in various ways. At this point, it is clear that Rumelian Ottoman poets had the same feelings and thoughts. In this paper, we will take “mind, patience, destiny, will” from the perspectives of Rumelian Ottoman poets.

Key Words: Rumelian Ottoman Poets, mind, patience, destiny, will.

¹ Okt. Kırklareli Üniversitesi, Türk Dili Bölümü (Rektörlük), duygudalbudak@hotmail.com

Giriş

Klâsik Türk şiiri bilindiği üzere pek çok kaynaktan beslenmektedir. İlham kaynağını büyük oranda dinî çerçeveden alan bu şiirde *akıl, sabır, kader ve irade* kavramları önemli bir yer teşkil eder. Bu kavramlar çeşitli benzetme ve mecazlarla çok kez Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında yetişen divan şairleri tarafından ele alınmıştır. Bununla beraber, geniş bir kültür coğrafyasına sahip olan Osmanlı Devleti'nin “şair kadrosunun önemli bir bölümünün Rumeli’de yetiştiği söylenebilir (İsen, 1997:515)”. Bildirimizde, başta tezkireler olmak üzere çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler doğrultusunda Rumelili oldukları tespit edilen 16 şairin, divanlarında *akıl, sabır, kader ve irade* kavramlarını işleyiş tarzları incelenmiştir. Söz konusu şairler: **Âhî** (Niğbolu/15. yüzyılın ikinci yarısı), **Âşık Çelebi** (Prizren/16. yüzyıl), **Bosnalı Alaeddin Sâbit** (Bosna-Uziçe Kasabası/17. yüzyılın ikinci yarısı), **Eski Zağralı Handî** (Eski Zağra/19. yüzyıl), **Hayretî** (Vardar Yenicesi/16. yüzyıl), **Hayâlî** (Vardar Yenicesi/16. yüzyıl), **Lâmekânî Hüseyin Efendi** (Bosna veya Peşte/16. yüzyılın ikinci yarısı), **Mesîhî** (Priştine/15. yüzyılın ikinci yarısı), **Mezâkî** (Bosna-Hersek- Çaynişe Kasabası/17. yüzyıl ortaları), **Mostarlı Hasan Ziyâî** (Mostar/16. yüzyıl), **Sükkerî** (Bosna/17. yüzyılın ikinci yarısı), **Sem‘î** (Prizren/15. yüzyılın ikinci yarısı), **Tecellî** (Prizren/17. yüzyıl), **Usûlî** (Vardar Yenicesi/16. yüzyıl), **Üsküplü İshâk Çelebi** (Üsküp/15. yüzyılın ikinci yarısı) ve **Vasfî** (Serez yakınlarında Demirhisar Köyü/ 15. yüzyılın ikinci yarısı)’dir.

Adı geçen şairlerin divanlarında incelediğimiz ilk kavram *akıldır*:

Akl:

Arapça bir isim olan “ ‘*akl*” kelimesi, düşünme kabiliyeti anlamındadır. “Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre akıl üç kısma ayrılır. Bunlar *akl-ı maâş* (cüz’i akıl), *akl-ı maâd* ve *akl-ı küll*’dür. Bunlardan birincisi yalnız görülebilen âlemi kavrayabilir. (İnsanların akli gibi). İkincisi irfâna dayanır ve bu âlemin ötesini de görebilir. (Filozofların ve âlimlerin akli gibi). Sonuncusu da vahdeti, misal ve ruhlar âlemini görebilir. (Peygamberler ve velîlerin akli gibi). Allah her şeyden önce akl-ı küll’ü yaratmıştır. Akl-ı küll’e; Hak bilgisi, nefis bilgisi ve ihtiyaç bilgisi olmak üzere üç bilgi verilmiştir. Bu aklın ilk görünüş şekli ise akl-ı evvel’dir. Akl-ı evvelden yıldızlar sistemi, akl-ı faâl’den ise cisimler sistemi oluşmaktadır (Pala, 1995:23).”

Rumelili şairlerden Tecellî, ‘aşkından mecnûna dönen âşığı külhana sevk edenin tamamen akl-ı küll olduğunu’ ifade eder.

Ey Tecellî ‘**akl-ı küldür** vâir ise

Sevk iden mecnûnı külhândan yaña

(Tecellî/ G/4/5)

Usûlî ve Mezâkî de şu beyitleriyle *akl-ı küll*’e temas eden şairlerdendir:

Yazmak olmaz vaşfınıñ bir harfini ger ‘**akl-ı küll**

Çekse biñ yıl şafha-i a‘mâle kilik-i iftikâr

(Usûlî/ K/3/27)

‘**Akl-ı kül** gibi mürşid-i tab‘um

Şimdi şâhib-zamân-ı ma‘nâdur

(Mezâkî/ K/21/70)

Âşık Çelebi, bir kasîdesinde ‘devrinin vezirinin idare, tedbir ve ileri görüşlülüğünü methetmek amacıyla’ *akl-ı küll*’ün ilk görünüş şekli olan *akl-ı evvel*’i şu şekilde ele almıştır:

Sana ey ‘**akl-ı evvel** Âşaf-ı sâni diyen kimdür
Ki görse ‘**akl-ı evvel** re’y u tedbîrün olur sâni
(Âşık Çelebi/ K/3/2)

Akl-ı evvel kavramına yer veren bir diğer şair ise ‘şarap içenlere divane diyen zahidin bilgisizliğini’ dile getiren Hayretî’dir:

Şarâb içenlere dîvâne dir zâhid velî bilmez
Ki ol ‘ârif yanında ‘**akl-ı evvel** rûh-ı sânidür
(Hayretî/ G/106/2)

Âşık Çelebi bir beytinde ‘aşkından deliye dönen âşığın cüz’i akli olmasaydı ruhun gıdası ile [gamla] aşk hânını inşa edemeyeceğini’ söylemektedir.

‘İşk hânını ider miydi gıdâ-yı rûh eger
Olmasaydı ‘Âşık-ı dîvânede ‘**akl-ı ma’âş**
(Âşık Çelebi/ G/111/5)

Bosnalı Sâbit, ‘Âşıkların da [hakikat] yolunu gösterebilme konusunda uygun görüldüğünü; hatta bu yoldaki sıralamanın Mecnûn’a kadar gittiğini belirtir. Zira, âşıklar, Mecnûn’dan beri aşk konusunda irfan sahibidir.’

Mücâzuz sâlik-i ‘**akl-ı ma’âdi** biz de irşâda
Gider bu silsile Mecnûna dek bir ittisâk üzre
(Sâbit/ Gazel-i Müzeyyel/L/7)

“Akıl, Allah’ın insan bedenine öz olarak yerleştirdiği ruhanî bir cevher olup hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkinî vb. ayırt etmeye yarar. Tasavvuf ehlinin Allah’ı gönül yoluyla ve aşk vasıtasıyla aramaları, akıl yoluyla O’na ulaşmak isteyen âlimler ve filozoflar ile aralarında bir münakaşa ve mücadele unsuru olmuştur. Tasavvuf ehline göre akıl bir düğündür ve onunla Allah’a ulaşmak isteyenler sapıtmış demektir. Klasik Türk şiirinde şair, akıl hakkında tıpkı mutasavvıflar gibi olumsuz düşünür. Onu sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ıstırap ve acı unsurları vardır (Pala, 1995:23).”

Rumeli şairlerinden bilhassa Hayretî’nin, şiirlerinde sıklıkla Allah’ın akıl yoluyla değil; gönül yoluyla aranması gerektiği düşüncesine yer verdiğine şahit oluruz. Ona göre ‘akıl yoluyla menzile ermek mümkün değildir. Bu nedenle akli baştan savmak gerekir.’

‘**Aklı** koyup ‘ışka uyaldan gönül ey Hayretî
Mülk-i fâniden bakâya intikâl itmek diler
(Hayretî/ G/96/5)

Gördüm ki kimse irmedi ‘akl ile menzile
Tutdum zarûrî ‘ışk u maḥabbet tarîkını
(Hayretî/ G/426/2)

Nev-cuvânlar ‘ışkına çün âşinâlık eyledün
Pîr-i ‘akl ile yûri bîgâne ol şimden girü
(Hayretî/ G/391/2)

Ey ‘akl ile ‘ışkı arayan şehr-i bedende
Birini revende birin âyende bulursın
(Hayretî/ G/337/6)

Zâhidâ ‘âkiler ile hoş degüldür başumuz
‘Âşıkuz dîvâne-meşrebler durur yoldaşumuz
‘Akli şavduḡ bizüm ‘ışk içinde yoḡdur nâşimüz
Biz de bir kaç lâübâlîyüz cihândan fâriḡuz
(Hayretî/ Muhammes/15/6)

Hayretî, şu iki beyitte ise akılı yarasa ve akbabaya benzetir:

Ṭañ mîdur ursa bucaḡdan bucaḡa ḡuffâş-ı ‘akl
Şaldı pertev ‘âleme mihr-i cihân-ârâ-yı ‘ışk
(Hayretî/ G/178/3)

Mesken tûtalı biñ yaşa sen şâhbâz-ı ‘ışk
Dil âşiyânına ḡonımaz ‘akl kerkesi
(Hayretî/ G/485/3)

Beyitlerine göre ‘aşkın, tüm âleme ışığını salması ile akıl yarasası bucaktan bucaḡa kaçmaya başlar. Ayrıca aşk şahbazı, gönlü mesken tuttuḡundan beri akıl akbabasının gönle konması da mümkün deḡildir.’

Üsküplü İshâk Çelebi, Usûlî, Bosnalı Sâbit, Lâmekânî Hüseyin Efendi, Mesîhî, Mostarlı Hasan Ziyâî ve Hayâlî de ‘akıl ile aşkı/gönlü karşılaştırıp, aşkın/gönlün üstünlüğünü savunan’ diḡer Rumeli şairlerdendir:

Ceng olsa ‘akl u ‘ışk arasında ‘aceb mi kim
Ayık ki meste ulaşa lâbüd savaḡ olur
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/44/4)

Alışmadı ‘akl ile mizâcı yine ‘ışkuñ
Sohbetde iñen alışmaz mest ile ayık
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/134/4)

l u l-i 'ala dolařdı dil-i zhid yine
'Ankebtu trına dřd sanasa bir zbb
(Usl/ G/7/5)

Ehl-i 'ala 'ař bbından su'al etme gl
Eyleme dnyisen 'lemde ndn ile bařs
(Usl/ G/10/4)

Yine muřayyem-i sevd da etr-i kklde
Tolaşdı dmen-i 'alu tnba dşme sakın
(Bosnal Sbit/ G/259/2)

Kaldur hele tsın taragın 'alu evvel
ammma sonra var dil-i řrde-hl ile
(Bosnal Sbit/ G/319/13)

Bir yire cem' oldu ģtr 'al ile
hdan gayrı fesne kalmadı
(Lmekn Hseyin Efendi/ G/67/2)

Nice arr eyleye cnumda 'al u 'ıř
Bir memleketde sgışa mı iki pdişh
(Mesh/ G/205/2)

Ben ol dvneyem zencr-i zlfeynledr fařrum
Baa 'al ehline uymak cihnda ģayli zařmetdr
(Mostarlı Hasan Ziyi/ G/64/3)

n-ı dil nř etseniz 'al ile olman řin
Meclis-i meyden srn vařřet veren bigneyi
(Hayli/G/544/2)

Klsik Trk şiirinde akıl; hurdebndir (dkkat sahibi, incelikleri gren), hayrndır, bignedir, hikmetleri bulamaz. şem', Vasf ve Aşık elebi'ye gre 'o dkkat sahibi, btn incelikleri grebilen akıl, hakikat sırrını anlamakta, sevgilinin ltuflarını methetmekte aciz kalmaktadır.'

Bilmedi rz-ı dehnula miynu sırrını
Zerre zerre m-be-m fikir itdi 'al-ı ģurde-bn
(şem'/ K/14/29)

Bir zerre mihr alamadı 'al-ı ģurde-bn
Mhiyyetni bilmedi ey mh mmkint
(şem'/ G/17/6)

Fazlunu vařfında ģsr derk-i nefis-i ntka
Luřfunu medħinde 'ciz pr-i 'al-ı ģurdedn
(Vasf/ K/7/33)

Nüh sipihr ü çâr erkânı idinse nerd-bân
Çıkmağa evşâfun eyvânına ‘aql-ı hurde-bîn
(Âşık Çelebi/ K/11/91)

Klâsik Türk şiirinde akıldan bahis açılınca bazen akıl, hikmet ve isabetli görüş timsali olarak, meşhur Yunanlı filozof Eflâtun’a da gönderme yapılır. Eski Zağralı Handî ve Bosnalı Sâbit de Eflâtun’a gönderme yapan Rumelili şairlerdendir:

‘Aql ile Felâtun geçinen dil-şodegânıñ
Sermâye-i vâriyetini eyledi yağma
(Eski Zağralı Handî/ TKB/1/5/5)

Ne Âşafdur bu kim pervâne-i ‘aql-ı Felâtûmı
Furug-ı şeb-çerâğ-ı râ’yine pertev-gedâ kıldı
(Bosnalı Sâbit/ K/XIX/5)

Kemâl-i hüsn-i sebki hayret-efzâ-yı ellübâdur
Felâtûnlar temâşâ itse tôbdan ‘aql olur meslûb
(Bosnalı Sâbit/ Tarih/XX/12)

Bildirimizde ele alınan ikinci kavram *sabır*dır. Sabır kavramı pek çok benzetme ve mecazla işlenmiştir.

Sabır:

Arapça bir isim olan “*Şabr*” kelimesi; “dayanma, katlanma anlamını taşımaktadır. Tasavvufi anlamda ise nefsinde hâkim olma, kendini tutma manalarına gelir (Devellioğlu, 1999:905).” Sabır, klâsik Türk şiirinin olmazsa olmaz tiplerinden âşık tipinin en önemli özelliklerindedir. Âşık, sevgilinin her türlü eziyetine katlanır. “Sevgili herkese iyi davrandığı halde âşığı daima ihmal eder. Sevgili yüz vermedikçe âşığın aşkı artar. Bundan kurtuluş ise ya tahammül ya da seferdir. Âşık birinci yolu seçer. Aşk yolu ne kadar tehlikeli olursa olsun buna sabretmesini bilir (Pala, 1995:41).” Şair, sabır konusunda bazen kendisini sabır timsali olan Eyyûp Peygamber ile kıyaslar.

Rumelili divan şairleri çoğu kez sabrı; hisara, haneye, lengere (gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapa), elbiseye, ketene, harmana ve paraya benzetirler.

Rumeli şairlerinden Mesîhî,

Nâşih yûri var gayre giyür cevşen-i pendi
Kim şabr hişârını yıkar leşker-i şîve
(Mesîhî/ G/240/4)

beytinde ‘sevgilinin nazıyla, edasıyla sabır hisarının yıkıldığını bu sebeple nasihat cevşenin

kendisi için bir işe yaramayacağını' belirtir.

Rumeli şairlerinden Hayretî, Eski Zağralı Handî, Usûlî ve Vasfî ise 'sabır hanelerinin aşk yolunda yıkılıp harap olmalarından' söz ederler.

Gerçi kim ey 'ışk yıkduñ **hâne-i şabrum** benüm
Şehr-i dilde bir harâb-âbâd bünyâd eyledüñ
(Hayretî/ G/240/3)

Kan olası göz belâsıyla getirdi başıma
Hâne-i şabrum yıkıldı dostlar hâlim harâb
(Eski Zağralı Handî/ G/8/3)

Cevr ile her dem belâ seylin getirem başıma
Hâne-i şabrum gibi vîrân eden sensin beni
(Usûlî/ G/133/2)

Ol perî şevkı ile âh idüben
Hâne-i şabrumuz harâb idelüm
(Vasfî/ G/51/5)

Usûlî, bir beytinde 'sabır lengerinin (gemiye yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapa) alınması sebebiyle ten kaygısını âhının rüzgarıyla belâ denizinde perişan etmek istediğini' ifade eder. Zira 'aşığın aşk yolunda bedeninden geçmesi gerekmektedir.'

Lenger-i şabrum alındı yeridir ten zevrakın
Bâd-ı âhımla belâ bahrında berbâd eylesem
(Usûlî/ G/90/3)

Hayretî, Bosnalı Alaeddin Sâbit ve Üsküplü İshâk Çelebi, 'sabır zorlu aşk yolunda parça parça olmuş bir elbiseye veya elbise yakasına benzetmişlerdir.'

Meded meded nic'idem n'eyleyem ne çâre kılam
Libâs-ı şabır diler dil ki pâre pâre kılam
(Hayretî/ G/274/1)

Ben ço **şabrum câmesin** çâk ideyin tek sen hemân
Pâk-dâmân ol şalın ey Yûsuf-ı gül-pîrehan
(Hayretî/ G/347/3)

Câme-i şabrum çâk itdi dikiş tutmaz ise
Açılursa gice bir semte tegeller sünbül
(Bosnalı Sâbit/ K/VIII/26)

Çâk itse ‘ışkı tañ mı **girîbân-ı şabrımı**

Dâmen-keşîde gördüm o serv-i sehî-kadi

(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/298/4)

Klâsik Türk şiirinde mehtabın keten üzerine tesiri üzerine sıkça değinilir. “Mehtabın etkisiyle ketenin çürüdüğü veya renginin parladığı, üzerindeki lekelerin gittiği (Onay, 2000:290)” yönündeki düşünceden hareketle Rumeli şairlerinden Mezakî, Sükkerî ve Bosnalı Sâbit de ‘âşığın, sevgilinin ay gibi parlak yüzünü görecek olsa sabır keteninin mahvolacağını’ söylerler.

Şevk-i hüsn-i yâr ile ger nâ-şekîk olsağ ne ğam

Biz **ketân-ı şabrı** vaqt-i mâh-ı kâbân eyledük

(Mezâkî/ G/254/2)

Ketân-ı şabr-ı ‘âşık çâk çâk olmaz dime ey dil

O tâb‘-ı hüsn ile bir kere ol meh-rûyı gördüñ mi

(Sükkerî/ G/133/5)

Çâk çâk olmazdı ceyb ü dâmen-i **kettân-ı şabr**

Mâh-tâb-ı ‘ışka karşı pîrehen-pûş olmasam

(Sükkerî/ G/95/2)

O nesrîn pîrehen kim sînesin mestâne çâk eyler

Ketân-ı şabr-ı ‘ışkı vaqf-ı nâr-ı tâb-nâk eyler

(Bosnalı Sâbit/ G/70/1)

Bosnalı Sâbit, Mezâkî, Sükkerî, Hayretî ve Mostarlı Hasan Ziyâî’nin bazı beyitlerinde ‘âşığın sabır (ve karâr) harmanını yele verdiğinden’ söz edilir.

Cennet-i ruhsârda ol dâne-i Âdem-firîb

Ĥirmeni şabr ü karâr-ı ‘âşıkı ber-bâd ider

(Bosnalı Sâbit/ G/116/3)

Figân kim kâr u bârum 'arşa-i sevdâda virdüm hep

Muhaşşal **Ĥirmen-i şabr u karârım** bâde virdüm hep

(Mezâkî/ G/28/1)

Kime dâd eyliyem ki ol bî-dâd

Ĥirmen-i şabrum eyledi ber-bâd

(Sükkerî/ Musammat/VI/2)

Bâda virmişdür hevâ-yı bâde **şabrum Ĥirmenin**

Ĥıbķızıl dîvâne itmişdür beni sevdâ-yı mey

(Hayretî/ G/439/3)

- 1 Zâhide kûyuñ unutturdı behiştüñ meskenin
- 2 Hâsılı virdüñ hevâya **şabr-ı ‘âşık hırmenin**
- 3 Şîven ile arturursın ‘andelîbüñ şîvenin
- 4 “Vaz‘ idelden bâğ-bân-ı şun‘ hüsnuñ gül-şenin
- 5 Hâr-ı gayret güllerüñ şad-pâre kılmışdur tenin”

(Mostarlı Hasan Ziyâî/ Muhammes/2/1)

Bazen de ‘âşığın sabır harmanına yanan gönlünün ateşi düşer.’ Âhî ve Üsküplü İshâk Çelebi divanlarından alınan şu örnekler bu yöndedir:

Şabrumuñ hırmenidür sînede cânım Âhî
Âh kim sûz-ı dil âteş bırağur hırmenüme
(Âhî/ G/107/5)

Sabrumuñ hırmenidür sînede dâğum İshâk
Âh kim sûz-ı dil âteş bırağur hırmenüme
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/258/5)

Mezâkî’nin bir beytinde, ‘âşığın gönlü can yakan ateş ile tutuşmuştur; (artık) sabır ve karâr harmanının şimşegi daimî olacaktır.’

Göñül ol âteş-i cân-sûz ile tutuşmuşdur
Ki berç-ı **hırmen-i şabr u karârı** bâkîdür
(Mezâkî/ G/128/6)

Hayretî ise bir diğér beytinde ‘feleğin zulmünden şikâyetle sabır harmanının berbat olduğunu söyler.’

Oldı **şabrum hırmeni** berbâd elüñden ey felek
Zulm ider dâd eylemezsın dâd elüñden ey felek
(Hayretî/ Müseddes/5/1/2)

Sabır kavramına yer veren bir başka Rumelili şair ise Hayâlî’dir. Hayâlî, bir beytinde ‘âşıkların sabır parası ile dolu bir hazine olduklarını ve kanaat köşesini beklediklerini’ ifade eder.

Kayddan âzâdeyüz kûy-ı ferağat beklerüz
Nağd-i şabruñ genciyüz künc-i kanâ‘at beklerüz
(Hayâlî/ G/202/1)

Klâsik Türk şiirinde sabır denilince akla ilk gelen, sabır timsali Hz. Eyyûb’tur. Rumeli şairlerinden Mezâkî ve Eski Zağralı Handî de sabrı Hz. Eyyûb ile ananlardandır:

Ğirân-bâr-ı firâkuñ çâresi kûh-ı tahammüldür
Esîr-i derd-i hicrân şabr-ı Eyyûb itmesün n'itsün
(Mezâkî/ G/347/3)

Eski Zağralı Handî:

‘Âşık oldur ki firâka şabr ede Eyyûb gibi
Dîde-i Ya‘kûbveş hep gözleri giryân ola
(Eski Zağralı Handî/ G/53/5)

beytiyle ‘âşığın Hz. Eyyûb gibi ayrılığa sabredip Hz. Yakûb gibi gözlerinin hep yaşlı olması gerektiğini’ belirtir.

Handî’nin bir başka beytine göre ise ‘âşık, Hz. Yûsuf gibi her belâyaya sabır göstermeli, sabırsızlığı şânına düşürmemelidir.’

Şabr ederdim her belâyaya Hâzret-i Yûsuf gibi
Bî-sükûn-ı bî-şabırlığı düşürmem şânıma
(Eski Zağralı Handî/ G/52/3)

Klâsik Türk şiirinde âşığın, zorlu aşk yolunda daima sabırlı olması gerektiği ifade edilir. Rumeli şairleri de genel olarak bu geleneğe uymuştur. Ancak Üsküplü İshâk Çelebi, bir beytinde ‘adeta âşığa sabrı bir yana bırakıp namus ve ârdan geçmesini öğütlemektedir.’

Ben bildüğüm budur hele İshâk şabrı ko
Var gayret eyle geç yüri nâmûs u ‘ârdan
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/197/5)

Bildirimizde ele alınacak olan üçüncü kavram *kaderdir*:

Kader:

“Âşık, sevgilinin yanı sıra talih, felek, ayyar ve zamandan da zulüm görür (Pala, 1995:41).” Âşığın bahtı hep karadır, ser-nigûndur, uğursuzdur. Bahtın gözü ve kapısı hep kapalıdır. Bu nedenlerle âşık, sürekli bahtının kötülüğünden şikâyet eder, onunla hep mücadele hâlinindedir. Ancak yine de kadere boyun eğmekten, tevekkül göstermekten başka çaresi yoktur. Âşığın kaderi, levh-i mahfuzda zaten yazılmıştır. Zira o, Allah’ın ezeli hükmü, takdiridir. Takdir edilenlerin gerçekleşmesi ise *kazâ*dır. Kazâ ve kader kavramları genellikle birlikte düşünülmektedir.

Âşığın bahtı hep siyahtır. Mezâkî, Bosnalı Sâbit, Âhî, Üsküplü İshâk Çelebi ve Şem’î divanlarından alınan şu örnekler ‘âşığın kara bahtından nasıl şikâyet ettiğini’ göstermektedir:

Kime şekvâ ideyin tâli‘-i nâ-şâdumdan
Olmasun kimse meded gam-zede-i baht-ı dijem
(Mezâkî/ K/17/57)

Ah illâ ki murâd üzre edâ mümkün mi
Kor mı ya hâlümüze keşmekeş-i **baht-ı dijem**
(Bosnalı Sâbit/ K/XVII/46)

Ol meh-i nâ-mihr eliñden şem‘ gibi Âhîyâ
Başuma odlar yakan **baht-ı siyâhumdur** benim
(Âhî/ G/72/7)

Dil şikest olup perîşân-hâtır olmazdum eger
Zülf-i müşkînün gibi **bahtum siyeh-kâr** olmasa
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/267/6)

Her kime dil virüp vaşlın idersem ârzû
Âh kim **baht-ı siyâhum** gibi bir ser-keş çıkar
(Şem‘î/ G/51/3)

Rumelili şairlerden Hayretî, ‘âşığın bahtının uğursuzluğunu’; Üsküplü İshâk Çelebi, ‘bahtının hep ters olduğunu’; Mostarlı Ziyâî, ‘baht kapısının bir türlü açılmadığını’; Vasfî ve Şem‘î ise ‘baht gözünün hep uykulu olduğunu’ ifade ederler.

Her lahza kârı zâr idi dîvâne gönlümün
Her dem iderdi **tâli‘-i şûmuyla** kârzâr
(Hayretî/ K/14/10)

Ser-nigûn bahta bakup söyle tehî görme bizi
Eşk-i hûnîn ile peymâne gibi toptoluyuz
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/104/2)

Der-i bahtum güşâde olmayorur
Feth-i bâb ile yâ Kerîm Allâh
(Mostarlı Hasan Ziyâî/ TKB/1/2/9)

Bana rahm itdüñ görüp sînemde tîrûñ zahmını
Dîde-i bahtum benim gûyâ uyandı h‘âbdan
(Vasfî/ G/54/2)

H‘âb-ı gafletden uyanmaz Şem‘iyâ **bahtuñ** senüñ
Giceler tâ şubh olunca gerçi kim bîdârsın
(Şem‘î/ G/132/5)

Hayretî bir diğér beytinde bahtı muma; Âşık Çelebi oka; Şem‘î tâvusa; Sükkerî ise pençeye benzetir. ‘Eğér baht pençesi, kuvvetli bir şekilde el verirse kahramanlar, kuvveti olmayan karıncalarla pençeleşmeyecektir.’

Envâr-ı hamîyyetle uyar **şem‘-i bahtımı**
Ben dañi bir çerâguñ olayın şehâ ne var
(Hayretî/ K/21/31)

Ħidmet idüp **tîr-i baĥtuna kazâ ile kader**
Cem külâhın Erdevan tâcın diküp eyler nişân
(Âşık Çelebi/ K/10/30)

Yine **tâvûs-ı bahtuñ** serverâ kadrûñ hümâsıyla
Felekler gülsitânından ider gün gibi cevlanı
(Şem'î/ K/15/39)

Pençe-i baĥt el virürse bâzû-i pür-zûr ile
Ķahramânlar pençeleşmez nâ-tüvân bir mûr ile
(Sükkerî/ G/127/1)

Klâsik Türk şiirinde âşık, bazen bahtı ile kavga hâindedir. Handî, Mostarlı Hasan Ziyâî ve Bosnalı Sâbit'te âşık, 'bahtıyla arbeye yaşamaktadır.'

Ben 'âşıkım ol dilbere bin cân u yürekle
İşte bu sebep 'arbedemiz var **felekle**
Yokdur bir işim cennet ile ĥûr u melekle
Ol zülf-i siyeh-kâr gönül tutmada dekle
Bir târını al destine tut bâri yedekle
(Eski Zağralı Handî/ Muhammes/16/1)

İderken 'arbeye bahtumla ben hâl ise diğere-gûn
Tesellî buldı Ķalbüm kışsa-i Kaysı añup ol gün
(Mostarlı Hasan Ziyâî/ Mu'aşşer/1/3/3)

Rûzgâr ile keş-â-keşde idüm el-ĥâşıl
Geh felekle gehî **bahtumla idüp gavğayı**
(Bosnalı Sâbit/ K/XXII/26)

Çoğu zaman ise 'âşığın, aşk yolunda karşılaşacağı bütün cefaya karşı kaderine boyun eğmesi, tevekkül göstermesi gerektiği belirtilir. Alınacak hiçbir tedbir, Allah'ın takdirine karşı fayda göstermez. Kazânın gerekliliği Allah'ın hikmetidir. Buna rıza göstermekten başka çare yoktur.' Tecellî, Üsküplü İshâk Çelebi, Bosnalı Sâbit, Âhî, Âşık Çelebi, Usûlî ve Lâmekânî Hüseyin Efendi ve Hayâlî kader karşısında âşığın hâlinin nasıl olması gerektiğini şu beyitlerle ifade ederler:

Künc-i ĥayrânî-i **tevekkülde**
Tu'me-i Ķam yeter nevâle baña
(Tecellî/ G/5/4)

Kûyuña varmağa 'uşşâka lebüñ fikri yeter
Ka'beye varur **tevekkül** ehli bir ĥurmâ ile
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/274/4)

Ķam tekyesinde **bâb-ı tevekülde** beklerüz
Şâyed der-i vişâl açıla feth ola futûh
(Bosnalı Sâbit/ G/54/3)

‘Âşık-ı kâmil odur kim **perde-i takdîrden**
Her ne şûret zâhir olsa cümleye zîbâ deye
(Üsküplü İshâk Çelebi/ G/255/4)

Hük-m-i takdîrüne çün irmedi tebdîr senüñ
Fikr-i tebdîr benüm kısmet-i takdîr senüñ
(Âhî/ G/52/1)

Getürüp nokta gibi ortaya atdı beni **çarh**
Başladı kendü kıyı çizmege per-gâr gibi
(Âhî/ G/124/3)

Bu **iktizâ-yı kazâ** hikmet-i İlâhîdür
Hakîm yabâne öter felsefî ‘abes söyler
(Âşık Çelebi/ K/14/21)

Rişte-i peşşe-i gerdûn-ı **kazâ ile kader**
Gerden-i cümle-i erbâb-ı hünerde görürem
(Lâmekânî Hüseyin Efendi/ G/48/6)

Türlü **kazâyile** dolar ise fezâ-yı çarh
Göster **rızânı** böyleymiş iktizâ’-yı çarh
(Usûlî/ G/13/1)

Her ne nakşî kim vücûd eyvânına çekti kazâ
Hâme-i takdîre bak ta‘n eyleme nakkâşına
(Hayâlî/G/467/4)

Mostarlı Hasan Ziyâî, Mezâkî ve Mesîhî de yine ‘âşğın ezelde alınına neler yazıldığını bilemeyeceğini, gönül ehlinin kaderine teslim olması gerektiğini’ belirtirler.

Bilmezin başa ne yazmışdur ezel **kilk-i kazâ**
Neler eyler dahı cân u a‘zâma kalem
(Mostarlı Hasan Ziyâî/ K/6/16)

Lâzım olan ehl-i dile teslîm ü rızâdur
‘Ârifde gam-ı fikr-i **kazâ vü kader** olmaz
(Mezâkî/ G/167/6)

Biz itmezüz gazâda ‘adûlardan ihtirâz
Biz ‘avn-ı Hâk’la hıfz-ı **kazâ vü kaderdeyüz**
(Mezâkî/ G/180/12)

Didi **divân-ı kazâdan** gelüben **peyk-i kader**
Yürü divânına şâh-ı gülûñ ey bâd-ı bahâr
(Mesîhî/ K/12/7)

Eski Zağralı Handî ise bir müseddesinde adeta ‘kaderin tarifini’ yapmaktadır:

‘Arş-ı kürse seb'a-i seyyâreye eyle nazâr
Her biri bir merkez üzre devr eder şâm [u] seher
Cevher-i hâk-i mücessemdir makâm-ı mu‘teber
Cümlesi bir kaṭreye sığdı **budur kâf-ı kader**
Rûḥ-ı a‘zâm sığmaz iken on sekiz bin ‘âleme
Bir nazâr kılınca sığdı cism-i pâk-i âdeme
(Eski Zağralı Handî/ Müseddes/7/2)

Son olarak bildirimizde incelediğimiz Rumelili divan şairlerinin, şiirlerinde *irâde* kavramını nasıl ele aldıkları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

İRÂDE:

Arapça bir isim olan “*irâde*” kelimesi; “istek, dilek, buyruk anlamlarının yanı sıra “bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü” anlamını da taşımaktadır (TDK, 1998:1095).” Tasavvufta ise hakikatin çağrısına olumlu cevap vermeyi gerektiren kalpteki sevgi ateşidir. Nefsi, onun arzularından çevirip Hakk’ın rızasına yöneltmek gerekmektedir. Bu anlamda tasavvufta irâde, irâdesizliktir; yani sâlik kendi irâdesini ortadan kaldırıp yerine Hakk’ın irâdesini koyar ve “Allah’ım sen ne istiyorsan, ben de onu istiyorum, isteğinden başka isteğim yoktur” der (Uludağ, 2005:189).”

Divanlarını incelediğimiz Rumeli şairleri de özellikle ‘Allah’ın irâdesi karşısında kulun acizliğini, kaderine rıza gösterişini’ ele almışlardır.

Meşîyyet-i ezeliyye çün olmadı hem-râh
Reh-i dalâlde meşâyî râhîl ü ebter
(Âşık Çelebi/ K/14/23)

Ḳavî vü ḳudrete mebde **meşîyyet-i Hâḳdur**
Zihî celâl u ‘uluvv ‘izz-i şâne el-ekber
(Âşık Çelebi/ K/14/245)

Zihî **irâde-i hikmet**-nümâ-yı Rabbânî
Ki fikri kâmil ider naks-ı ‘aql-ı insânı
(Mezâkî/ K/23/1)

Ger olmasaydı **hükm-i kazâ-yı irâdetüñ**
Bir harf yazmaz idi **kader levhine** ḳalem
(Üsküplü İshâk Çelebi/ K/2/5)

Hayretî ise şu iki beytinde ‘murada erişebilmek için irade yolunu bırakmamak gerektiğini’ dile getirir.

Ey Ḳayretî mürîd ol cehd eyle pîr-i ‘ışḳa
İrmez murâda hergiz nâmerd-i **bî-irâdet**
(Hayretî/ G/24/5)

Ger himmet ideler bulunur menzil-i murâd
Biz kıomayalum elden irâdet tarîkını
(Hayretî/ G/426/3)

Hayâlî ise ‘ Gönül kapan sevgilinin âşîğın elinden önce iradesini sonra da sabır ve kararını aldığıını’ söyler.

Dil-rübâlar kim benim şabr ü kararım aldılar
Çekdiler evvel elimden ihtiyârım aldılar
(Hayâlî/ G/104/1)

SONUÇ:

Sonuç olarak Rumelili divan şairlerinin tarih boyunca Türkçeye ve Türk edebiyatına yapmış oldukları katkılar kesinlikle yadsınamaz. Rumelili divan şairleri de Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde veya payitahtta bulunup şiir yazan divan şairleri gibi divan edebiyatı geleneklerine genel anlamda uymuşlar, çoğu zaman onlarla aynı duygu ve düşünceyle hareket etmişlerdir.

15. yüzyıldan günümüze kadar Rumeli topraklarında doğan veya yetişen ve divanlarını inceleme şansımızın olduğu 16 şairin de şiirlerinde *akıl*, *sabır*, *kader* ve *irade* kavramlarına sıklıkla yer verdikleri görülmektedir. Ancak bu kavramlar, Rumelili divan şairleri tarafından diğer bölge şairlerine göre daha yüzeysel olarak ele alınmıştır. Rumeli şairleri daha rind-meşrep ve daha laubali bir edayla şiir yazmışlardır. Gerek şiirlerindeki aşk kavramı gerekse sevgili tipi daha somuttur. Bununla beraber divanlarını incelediğimiz bazı şairlerin özellikle Tekke edebiyatının tesiri ile tasavvufî yönüyle bu kavramları ele aldıkları gözlemlenmektedir. (Hayretî, Usûlî, Hayâlî, Lâmekânî Hüseyin Efendi gibi). Bilhassa akıl kavramından bahis açıldığında hakikat yolunda aşkın/gönlün akla üstün olması durumu sıkça ele alınmıştır. Yine Allah’ın güçlü iradesi karşısında kulun aklının acizliği, âşîğın kaderine razı olması, her türlü cefaya karşı sabrı elden bırakmamaya çalışması da sıklıkla işlenen temalardandır.

KISALTMALAR:

Gazel: G.

Kasîde: K

Terkîb-i Bend: TKB

KAYNAKÇA:

Âhî Divanı. (1994). (hzl. Necati Sungur), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Âşık Çelebi Divanı. (hzl. Filiz Kılıç), Erişim: Metin Bankası.

Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı. (1991). (hzl. Turgut Karacan), Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Çağrııcı, M.; Hökelekli, H. (2000). İrade. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (ss. 380-382), İstanbul, İSAM, Cilt. 22,

Çeltik, H. (2004). *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).

..... (Fall 2009). “Rumeli Şairlerinin Klâsik Türk Şiirine Katkıları”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, pp. 804-818.

Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Yayına hzl. Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eski Zağralı Handî ve Divançesi. (hzl.Ömer Özkan). Erişim: Metin Bankası.

Hasan Ziyâî Divanı. (2002). (hzl. Müberra Gürgendereli), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hayâlî Divanı. (1992). (hzl. Ali Nihat Tarlan). Ankara, Akçağ Yayınları.

Hayretî Divanı. (1981). (hzl. Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses (Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler)*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Lâmekânî Hüseyin Efendi Divanı. (hzl.İbrahim Halil Tuğluk), Erişim: Metin Bankası.

Mesîhî Divanı. (1995). (hzl. Mine Mengi), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Mezâkî Divanı. (1991). (hzl. Ahmet Mermer), Ankara, Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı*, (hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs), İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Okuyucu, C. (2012). “İslâmî Türk Edebiyatında Kader ve İrade: Hz. Mevlânâ Örneği”, *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, İzmir, Sütun Yayınları, ss.281-299.

Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Sükkerrî Divanı. (1994). (hzl. Erdoğan Erol), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Şem'î Divanı. (hzl. Murat Karavelioğlu), Erişim: Metin Bankası.

Şemseddin Sâmî (2010). *Kâmus-ı Türkî*, (hzl. Paşa Yavuzarslan), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tatçı, M. (1998). *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tecellî ve Divanı. (2005). (hzl. Sabahat Deniz), İstanbul, Veli Yayınları.

Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Usûlî Divanı. (1990). (hzl. Mustafa İsen), Ankara, Akçağ Yayınları.

Üsküplü İshâk Çelebi Divanı. (1990). (hzl. Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri), İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

Vasfî Divanı. (1980). (hzl. Mehmet Çavuşoğlu), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.